

УДК 330.341.1

Худоба К.В.

*асистент кафедри обліку й аудиту
Макіївського економіко-гуманітарного інституту***ЕФЕКТИВНІСТЬ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ТА ПРОЦЕС ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ****EFFECTIVENESS OF INNOVATIVE ACTIVITY
AND ITS PROVISION PROCESS****АНОТАЦІЯ**

Розкрито зміст процесу забезпечення ефективності інноваційної діяльності. Зроблений аналіз існуючих підходів до визначення сутності «ефективності» та «ефективності інноваційної діяльності», наведено власне бачення цих понять. Розроблено класифікацію ефективності інноваційної діяльності з урахуванням її особливостей.

Ключові слова: ефективність, результативність, ефект, ефективність інноваційної діяльності, забезпечення ефективності інноваційної діяльності.

АННОТАЦИЯ

Раскрыто содержание процесса обеспечения эффективности инновационной деятельности. Сделан анализ существующих подходов к определению сущности «эффективности» и «эффективности инновационной деятельности», приведено собственное видение этих понятий. Разработана классификация эффективности инновационной деятельности с учетом ее особенностей.

Ключевые слова: эффективность, результативность, эффект, эффективность инновационной деятельности, обеспечение эффективности инновационной деятельности.

ANNOTATION

The content of the process of ensuring the effectiveness of innovation is revealed. The analysis of existing approaches to defining the essence of "efficiency" and "effectiveness of innovation" caused the author's own vision of these concepts. The classification of the innovation activity considering its features is developed.

Keywords: efficiency, effectiveness, effect, efficiency of innovation, ensuring the effectiveness of innovation.

Постановка проблеми. Найважливішою узагальнюючою характеристикою результативності інноваційної діяльності промислових підприємств є ефективність інноваційного проекту. Ефективність є однією із основних економічних категорій та виступає ключовим поняттям господарської діяльності. Вона виражає сукупність найбільш загальних, істотних, стійких зв'язків і відносин з приводу отриманих результатів господарської діяльності та понесених в її ході витрат. Як економічна категорія ефективність дає єдину якісно-кількісну характеристику результативності господарювання. Вона характерна всьому відтворювальному процесу та проявляється і втілюється у діяльності будь-якої господарської ланки і господарських систем усіх рівнів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним питанням щодо визначення ефективності присвятили у своїх роботах багато провідних науковців, зокрема: М.В. Братанич, Т.В. Полозова, В.Є. Козак, Г.О. Христич, О.С. Філіппова, Н.Е. Аванесова,

В.А. Прокоф'єва та ін. Вагомий внесок у дослідження проблем ефективності інноваційної діяльності зробили такі вчені, як: М.В. Чорна, С.В. Глухова, І.А. Шейко, Л.А. Лисенко, В.Ю. Зубенко, П. Микитюк, Н.В. Фролова, Ю.Ю. Буреніков та ін. Незважаючи на значну кількість наукових праць, на наш погляд, недостатня увага приділяється процесу забезпечення ефективності інноваційної діяльності.

Метою статті є висвітлення процесу забезпечення ефективності інноваційної діяльності, що потребує визначення економічної сутності ефективності, її класифікацію та критерії.

Категорія «ефективність» серед вчених-економістів трактується неоднозначно. Можна виділити декілька підходів до визначення цього поняття.

Більшість авторів характеризують ефективність як взаємозв'язок між отриманими результатами господарської діяльності та понесених витрат, необхідних для отримання цих результатів [1, с. 153; 2, с. 10; 3, с. 134; 4, с. 5]. При цьому деякі науковці ототожнюють поняття «ефективність» і «результативність». Зокрема, В.Є. Козак і Г.О. Христич дають визначення ефективності як і результативності, не розмежовуючи їх, виходячи з того, що категорії «результат» і «ефект» є синонімами [2, с. 10]. В.А. Головка посилається на недосконалий переклад з англійської мови цих слів, тому, на думку автора, «терміни «ефективність» і «результативність» можна вважати синонімічними і навіть взаємозамінними» [5, с. 90]. Іншого погляду дотримується Н.А. Дехтяр, який зазначає, що результативність є більш загальним поняттям, оскільки характеризує результати як ефективної, так і неефективної діяльності [6, с. 195]. О.С. Філіппова уточнює, що ефективність – це позитивна результативність підприємства [3, с. 134]. Отже, результат характеризує наслідки будь-якої діяльності підприємства, як позитивні, так і негативні. Ефект – це категорія, яка показує перевищення результатів діяльності над витратами, пов'язаними з її здійсненням, тобто вказує на позитивний результат підприємства. Виходячи з цього, результативність зображає ступінь досягнення поставлених цілей, а ефективність вказує на ступінь результативності роботи підприємства.

Як би не був важливий результат, необхідно знати, якою ціною цей результат досягнутий, тобто один і той же ефект може бути отриманий різними способами з різними витратами, і навпаки, однакові витрати можуть дати зовсім різні результати. Через різні оцінки до змісту витрат, Т.В. Полозова виділяє три підходи до визначення ефективності: ресурсний; витратний; ресурсно-витратний [1, с. 154]. У наведених визначеннях ефективність розглядають як співвідношення результату до здійснених витрат, що становить коефіцієнт, який характеризує ступінь віддачі від вкладених коштів. Однак не завжди математичний показник здатен відобразити сутність всіх процесів, які відбуваються. Отже, для визначення ефективності лише кількісного відношення недостатньо, необхідна також і якісна оцінка діяльності.

З цією метою, крім витратного підходу до тлумачення категорії ефективності, Н.Е. Аванесова акцентує увагу на методі оцінки ефективності діяльності підприємства з позицій провідних зацікавлених сторін. Кожна із сторін при взаємодії з підприємством має свої цілі, здійснює деякі витрати, отримує результат, співставлення яких дає змогу визначити ефективність підприємства з урахуванням задоволеності результатом кожної сторони [4, с. 5]. П. Микитюк також зазначає, що «ефективність є критерієм того, як саме з економічної точки зору використовуються ресурси фірми для забезпечення певного рівня задоволення зацікавлених сторін» [7, с. 169].

Виходячи з вищеперахованого можна виокремити такий підхід до визначення поняття ефективності як ступеня досягнення цілей суб'єкта господарювання. Такий підхід є доречним, якщо цілі підприємства конкретні, охоплюють широкий діапазон його діяльності та піддаються оцінці. Підхід до розгляду поняття ефективності з позиції досягнення мети має на увазі, наскільки була досягнута поставлена мета.

Наявність різноманітної кількості підходів до визначення ефективності дають право стверджувати, що «ефективність» є складною, багатозначною, комплексною категорією, яка поєднує у собі різні взаємопов'язані поняття та характеристики, що відображає результати діяльності підприємства з різних аспектів та характеризує розвиток системи. Отже, ефективність – це категорія, яка виражає відповідність отриманих результатів і витрат цілям та інтересам зацікавлених сторін у кількісних та якісних показниках.

Сучасні науковці щодо ефективності інноваційної діяльності також висловлюються неоднаково. Зокрема, Н.В. Фролова характеризує ефективність інноваційної системи як співвідношення результату, що виражається у випуску готової інноваційної продукції, і сукупності витрачених ресурсів системи, при цьому зазначив, що ефективність може характеризуватися не тільки кількісними показниками, але і якіс-

ними. Автор пропонує для об'єктивної оцінки ефективності інноваційної системи враховувати докладний спектр усіх витрачених ресурсів [8, с. 82-84].

У свою чергу М.В. Чорна та С.В. Глухова до визначення ефективності інноваційної діяльності підходять комплексно, застосовуючи результативний, цільовий, витратний та статико-динамічний підходи. Автори зауважують, що результативний підхід є визначальний, та висувають умову, згідно з якою, інноваційна діяльність вважається ефективною – стовідсотковий або максимально можливий рівень результативності від зародження ідеї до комерціалізації інноваційного продукту [9, с. 24]. Аналогічно до визначення цього поняття підходить І.А. Шейка, яка пропонує «ефективність інноваційної діяльності підприємства» інтерпретувати «як кількісну та якісну характеристики інноваційної діяльності за системю показників щодо результативності, використання та комерціалізації інноваційних розробок» [10, с. 5]. Л.А. Лисенко зазначає, що ефективність інноваційної діяльності також повинна відображати наскільки і як досягнути поставлені цілі [11, с. 3].

Узагальнюючи викладений матеріал, можна сказати, що більшість науковців зосереджуються на підході до визначення ефективності інноваційної діяльності з позиції досягнення мети, що, на нашу думку, є доцільним. Інноваційний процес цілеспрямований на кінцевий результат. Результати інноваційної діяльності виявляються у різних сферах, оскільки процеси нововведень різноманітні і неоднакові за своїм характером.

Для більш чіткого розуміння сутності ефективності інноваційної діяльності та врахування різнобічності прояву її результатів необхідно розглянути класифікацію ефективності інноваційної діяльності, що у подальшому надасть змогу визначити певні критерії та групи показників для оцінки ефективності інноваційної діяльності. У сучасній економічній літературі науковці пропонують багато різних підходів до класифікації ефективності. Варто відзначити, що вчені-економісти по-різному підходять до напрямів, ознак та принципів групування видів ефективності. Відсутність єдиної, науково обґрунтованої класифікації ефективності та показників, які її характеризують, ускладнює систематизацію цих показників, послідовність їх оцінки, вибір оптимального критерію ефективності. Так, С.В. Глухова за місцем отримання ефективності виділяє такі її види: локальна, підприємницька, народногосподарська, загальноекономічна, загальнодержавна [9, с. 30]. Т.В. Боярина використовує ознаку «за масштабом діяльності системи» і відносить до цієї групи ефективність економічної сфери та ефективність підприємства [12, с. 274]. М.В. Братанич застосовує ознаку «за рівнем об'єкта господарювання» та виділяє такі види ефективності: ефективність економіки

в цілому, ефективність галузі, об'єднання підприємств, підприємства, структурного підрозділу підприємства, ефективність виробництва окремих видів продукції [13].

Більшість науковців приділяють увагу економічній, науково-технічній, соціальній, екологічній видам ефективності [9, с. 31; 11, с. 5; 12, с. 274; 14, с. 151; 15, с. 42]. Але автори відносять їх до різних класифікаційних ознак або досліджують не всі види, або долучають інші. Л.А. Лисенко [11, с. 5] та Р.В. Скалюк [14, с. 151] визначають дані види ефективності як складові інноваційної діяльності та додають до цього списку ресурсну, фінансову, маркетингову ефективності, останній автор, у свою чергу, розглядає ще податкову, регіональну, етнічно-культурну. Класифікаційну ознаку «за наслідками» використовують М.В. Чорна, С.В. Глухова, котрі виокремлюють ще організаційну, правову та політичну ефективності [9, с. 31]. О.В. Донець користується ознакою «в залежності від результатів та витрат на інноваційну діяльність» [15, с. 42]. Т.В. Боярина вживає ознаку «за характером ефекту» [12, с. 274].

Ефект інноваційної діяльності можна визначити як кінцевий результат у вигляді отримання додаткових переваг у результаті здійснення комплексу наукових, технологічних, організаційних, фінансових і комерційних заходів, необхідних для впровадження та реалізації інноваційного продукту.

З розглянутих видів ефективності варто виділити базові, які найбільш часто зустрічаються у наукових працях та найбільш повно характеризують наслідки інноваційної діяльності. Таким чином, економічну, науково-технологічну, соціальну та екологічну ефективності будемо визначати як пріоритетні у подальшому дослідженні. Дані види ефективності різнобічні, але взаємопов'язані, які прямо або опосередковано впливають один на одного. З одного боку, вони перебувають в органічному взаємозв'язку і певною мірою обумовлюють один одного, визначаючи загальну якість і загальну оцінку ефективності інноваційної діяльності. З іншого боку, кожен із цих видів ефективності відіграє самостійну роль, вступає у протиріччя з іншими, виражає різні сторони розвитку, відіграє неоднакову роль у змісті категорії ефективності стосовно до різних рівнів господарювання. Розглянуті види ефективності характеризують кількісну та якісну оцінку ефективності інноваційної діяльності роздільно або спільно за визначеними критеріями, які представлені на рисунку 1.

Серед розглянутих видів ефективності інноваційної діяльності вважаємо, що базовою із них є економічна, яка найбільш повно відповідає цілям інноваційної діяльності підприємства. Вона кількісно вимірنا і відображає як можливість реалізації місії підприємства, так і міру її успішності. Науково-технічна, соціальна, екологічна та інші види ефективності виступають якісною складовою ефекта ефективності. Так, за рахунок отримання економічного ефекту у формі прибутку можна здійснювати комплексний розвиток підприємства та підвищувати добробут працівників. Однак розглянуті види ефективності є недостатніми, оскільки не розкривають всієї сутності інноваційної діяльності та дають можливість оцінити ефективність лише після впровадження інновацій.

Враховуючи особливості інноваційної діяльності, виникає необхідність оцінювати ефективність протягом усього життєвого циклу інновації. Для цього С.В. Глухова пропонує використовувати ознаку з погляду часу, яка включає статичну та динамічну ефективності [9, с. 31]. Т.В. Боярина класифікує ефективність за моментом здійснення розрахунку на планову та фактичну [12, с. 274]. Вважаємо за доцільне використовувати ознаку за ета-

Рис. 1. Критерії ефективності інноваційної діяльності

пами життєвого циклу інновації, яка включає такі види ефективності: ефективність на етапі зародження продукту, на етапі впровадження у виробництво, на етапі виведення продукту на ринок, періоду зрілості (стабільності), на етапі занепаду продукту.

Також приділяють увагу класифікації ефективності з позиції понесених витрат (ресурсів), при цьому так само використовують різні назви ознак: за характером здійснюваних витрат [13], за базою порівняння [12, с. 274], залежно від витрачених ресурсів [17, с. 281]. За даними ознаками виділяють такі види ефективності: ефективність застосовуваних ресурсів та ефективність спожитих ресурсів (поточних витрат) [13]; ресурсна, витратна ефективність [12, с. 274; 17, с. 281; 18, с. 213]. Поряд з цією класифікацією А. Братусь виокремлює ще ознаку за ступенем охоплення ресурсів, до якої входять такі види ефективності: ефективність використання основних фондів, ефективність використання оборотних активів, ефективність використання трудових ресурсів, ефективність використання нематеріальних активів [16, с. 148]. На нашу думку, виділення автором додаткової ознаки є некоректним, адже до ефективності застосовуваних ресурсів відносять: ефективність виробничих фондів, ефективність трудових ресурсів, ефективність нематеріальних активів. Тобто існують розбіжності як в назвах класифікаційних ознак, так і в самих видах ефективності, незважаючи на однакову сутність.

Окрім перерахованих видів ефективності, варто зазначити й інші, які зустрічаються в наукових джерелах, але не мають такого істотного впливу на сутність інноваційної діяльності, як попередні: первісна, мультиплікаційна [9, с. 31; 13]; абсолютна, порівняльна [9, с. 31; 13; 17, с. 342; 19, с. 12]; внутрішня, зовнішня [9, с. 31; 17, с. 281; 18, с. 213].

Вивчення та узагальнення наукової літератури з досліджуваного питання дозволяє побудувати ієрархічну структуру класифікації ефективності інноваційної діяльності за названими вище ознаками (рис. 2). Проведене дослідження існуючих підходів до класифікації видів ефективності дозволило комплексно їх впорядкувати і розробити на цій основі класифікацію

ефективності інноваційної діяльності з урахуванням її особливостей. Удосконалена класифікація дає змогу отримати уявлення про ефективність інноваційної діяльності та створити основу для її оцінки.

Виходячи з вищевикладеного, ефективність інноваційної діяльності пропонуємо визначати як категорію, що характеризує відповідність отриманих результатів, які виступають у вигляді тріади продуктових, процесних та управлінських інновацій, і витрат, необхідних для впровадження та реалізації інновацій, цілям та інтересам зацікавлених сторін в кількісних та якісних показниках.

Ефективність інноваційної діяльності – результативний показник, який визначається після впровадження інновації. Для того щоб результати відповідали поставленим цілям, необхідно говорити про її забезпечення протягом усього життєвого циклу інновації. Забезпечення ефективності характеризує певний процес. О. Ковальчик для визначення процесу забезпечення ефективності пропонує використовувати термін «провайдинг», який у широкому значенні передбачає процес забезпечення в необхідному. Дефініцію «провайдинг ефективності» автор розкриває як «системний процес формування, впровадження та підтримки

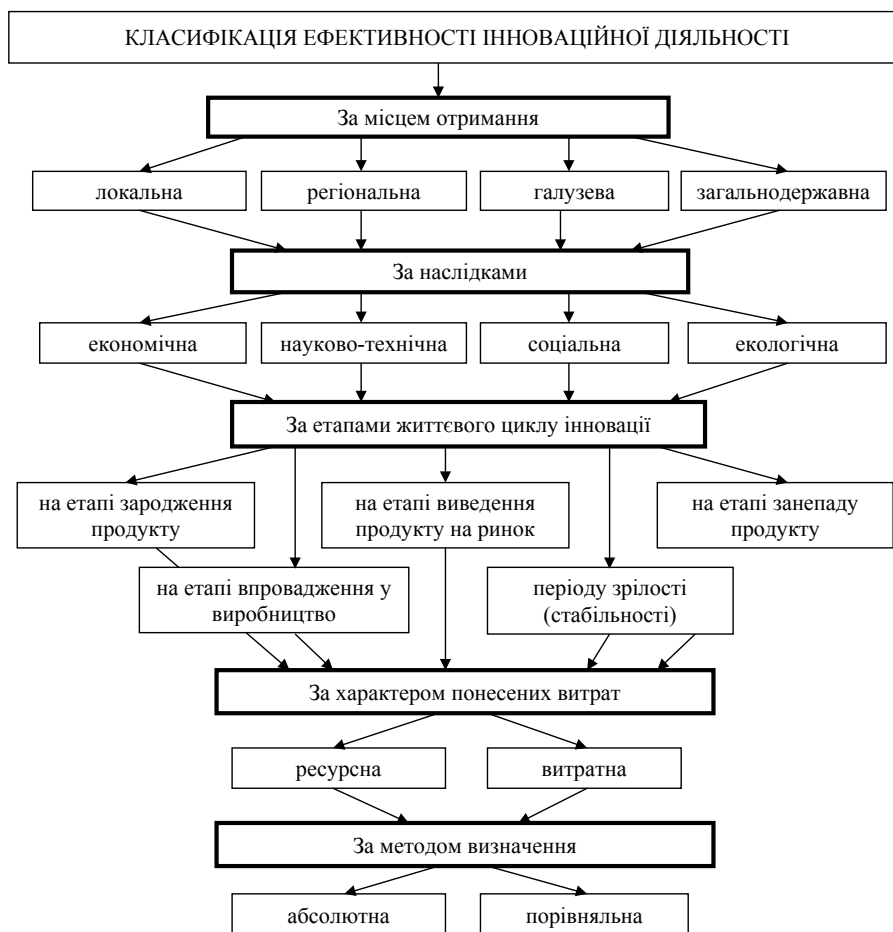

Рис. 2. Ієрархічна структура класифікації ефективності інноваційної діяльності

комплексу заходів для підвищення ефективної діяльності підприємств, який забезпечить результативність, дієвість та економічність функціонування й розвитку підприємства як цілісної системи при змінному зовнішньому середовищі» [20].

В цілому ми згодні, але, на нашу думку, в цьому разі немає необхідності використовувати слова іншомовного походження. В.Ю. Зубенко зазначає, що «головною умовою забезпечення ефективності інноваційної діяльності є спрямування інноваційної діяльності на задоволення потреб споживачів новим, інноваційним способом» [21, с. 8]. Тобто ефект від інноваційної діяльності буде отриманий лише при практичному застосуванні інноваційного продукту.

Забезпечення ефективності інноваційної діяльності зводиться до координації необхідної кількості ресурсів на кожному етапі життєвого циклу інновації для досягнення запланованих кінцевих результатів при управлінні інноваційним проектом (рис. 3).

Інноваційному процесу притаманні специфічні властивості. Виділимо основні серед них, які впливатимуть на механізм забезпечення ефективності при управлінні інноваційним проектом, а саме: тривалість інноваційного

процесу; невизначеність результатів і ризику; висока значимість людського фактора; відсутність чіткого планування щодо підсумків досліджень і розробок.

Процес забезпечення ефективності інноваційної діяльності повинен відбуватися в максимально можливий скорочений строк з мінімальними витратами. У конкурентному середовищі доцільно як можна скоріше вийти на рівень виробництва та реалізації інноваційного продукту, досі ще існує монополярна ціна на інноваційний продукт. Але чим швидше необхідно пройти усі етапи впровадження та комерціалізації інноваційного продукту, тим більше потрібно затратити ресурсів. Тобто для забезпечення ефективності інноваційної діяльності необхідно враховувати і планувати всі можливі витрати на реалізацію інноваційного проекту.

Висновки. За результатами проведеного дослідження можна зробити такі висновки. Зроблений аналіз існуючих підходів до визначення сутності «ефективності» та «ефективності інноваційної діяльності», наведено власне бачення цих понять. Для більш чіткого розуміння сутності ефективності інноваційної діяльності та урахування різнобічності прояву її результатів

проведено узагальнення існуючих підходів до класифікації видів ефективності, що дозволило комплексно їх упорядкувати і розробити на цій основі класифікацію ефективності інноваційної діяльності з урахуванням її особливостей. Серед розглянутих видів ефективності інноваційної діяльності доведено, що базовою серед них є економічна, яка найбільш повно відповідає цілям інноваційної діяльності підприємства. Удосконалена класифікація дає змогу отримати уявлення про ефективність інноваційної діяльності та створити основу для її оцінки. Отже, ефективність інноваційної діяльності – це стан відповідності функціонування інноваційної системи з позиції її основних пропцій розвитку: економічної, науково-технологічної, соціальної, екологічної. Запропоновано й обґрунтовано авторське визначення наукової категорії «процес забезпечення ефективності інноваційного проекту», розкрито його складові елементи.

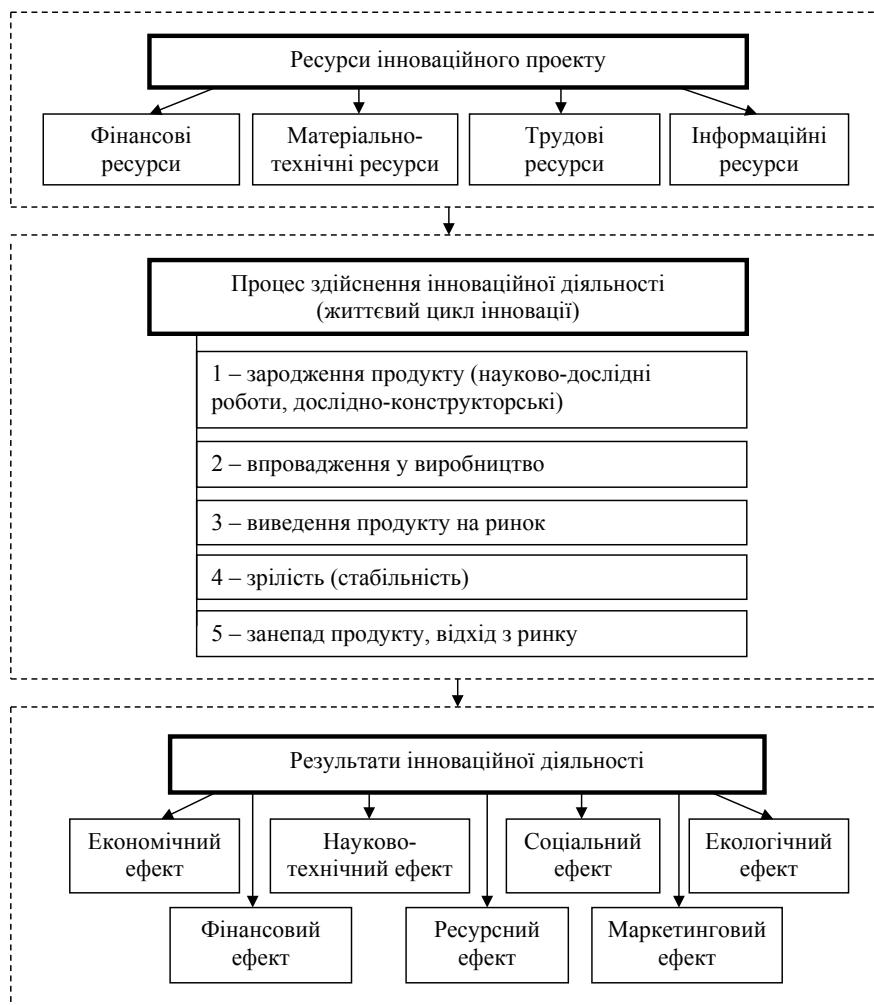

Рис. 3. Складові забезпечення ефективності інноваційного проекту

Перспектива подальших досліджень полягає в оцінці ефективності інноваційної діяльності за визначеними критеріями.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Братанич М.В., Полозова Т.В. Визначення сутності економічної ефективності та класифікація її видів / М.В. Братанич, Т.В. Полозова // *Економіка промисловості*. – 2010. – № 4. – С. 153-155.
2. Козак В. Є. Економічні результати як елемент оцінки діяльності підприємства / В.Є. Козак, Г.О. Христин // *Вісник Хмельницького національного університету*. – 2009. – № 6, Т. 2. – С. 7-11, с. 10.
3. Філіппова О.С. Сутнісна характеристика ефективності діяльності підприємств житлово-комунального господарства / О.С. Філіппова // *Економика и управление*. – 2012. – № 1. – С. 129-135. – С. 134.
4. Аванесова Н.Е. Оцінка ефективності функціонування підприємств роздрібно торгівлі з позицій ключових зацікавлених сторін : автор. дис. ... на здобуття ступеня канд. екон. наук : 08.00.04 / Н.Е. Аванесова. – Х., Харків. держ. ун-т харчув. та торг. – 2009. – 20 с.
5. Головка В.О. Теоретико-методичні засади визначення сутності категорії «ефективність діяльності підприємства» / В.О. Головка // *Комунальне господарство міст*. – 2011. – № 98. – С. 88-94.
6. Дехтяр Н.А. Ефективність фінансів державного сектору економіки: сутність, значення та фактори формування / Н.А. Дехтяр, І.М. Боярко, О.В. Дейнека // *Інноваційна економіка*. – 2011. – № 1. – С. 194-201.
7. Микитюк П. Методичні підходи до аналізу ефективності інноваційної діяльності підприємства [Текст] / П. Микитюк // *Економічний аналіз*. – 2007. – Випуск 1(17). – С. 166-170.
8. Фролова Н.В., Селянинов А.В. Практическое применение принципов эффективности и устойчивости в управлении национальной и региональными инновационными системами [Электронный ресурс] / Н.В. Фролова, А.В. Селянинов // *Управление инновациями*. – С. 81-93 – Режим доступа : http://ars-administrandi.com/article/Selyaninov_Frolova_2012_4.pdf.
9. Чорна М. В. Оцінка ефективності інноваційної діяльності підприємств : монографія / М. В. Чорна, С. В. Глухова. – Харків : ХДУХТ, 2012. – 210 с.
10. Шейка І.О. Оцінка ефективності інноваційної діяльності машинобудівних підприємств : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04. / І.А. Шейко ; Нац. техн. ун-т «Харківський політехнічний інститут». – Харків, 2013. – 20 с.
11. Лисенко Л.А. Оцінка ефективності інноваційної діяльності промислового підприємства : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04. / Л.А. Лисенко ; Харків. Нац. екон. Ун-т. – Харків, 2010. – 16 с.
12. Боярина Т.В. Удосконалення класифікації ефективності на базі системного підходу [Текст] / Т.В. Боярина, Ю.Б. Кашубіна // *Проблеми економіки*. – 2013. – № 1. – С. 271-276.
13. Братанич М.В. Класифікація видів і форм прояву ефективності / М.В. Братанич [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/31_PRNT_2010/Economics/73189.doc.htm. – Загл. з екрану.
14. Скалюк Р.В. Ефекти та ефективність інноваційної діяльності промислових підприємств [Текст] / Р.В. Скалюк, О.В. Декалюк // *Вісник Хмельницького національного університету*. – 2009. – № 1. – С. 149-154.
15. Донець О.В. Зміст економічних категорій «Ефект» та «Ефективність» інноваційної діяльності / О.В. Донець [Текст] // *Технологический аудит и резервы производства*. – 2013. – № 5/3(13). – С. 42-43.
16. Братусь А. Класифікація основних видів економічної ефективності торговельного підприємства [Електронний ресурс] / А. Братусь // *Торговля і ринок України*. – 2013. – В. 36. – С. 146-154. – Режим доступу : http://library.donduet.edu.ua/files/doc/trade/2013/36/2_5.pdf. – Загл. з екрану.
17. Рац О.М. Визначення сутності поняття «ефективність функціонування підприємства» [Текст] / О.М. Рац // *Економічний простір*. – 2008. – № 15. – С. 275-286.
18. Моцна І.В. Теоретичні аспекти визначення сутності понять «ефективності виробництва» та «ефективності функціонування підприємства» / І.В. Моцна // *Комунальне господарство міст*. – 2011. – Випуск 100. – С. 207-215.
19. Ковзель М.О. Соціально-економічна ефективність експорту транспортних послуг України : [монографія] / М.О. Ковзель. – К. : Книжкове видавництво НАУ, 2008. – 308 с.
20. Ковальчик О. Визначення економічної сутності дефініції «провайдинг ефективності» [Електронний ресурс] / О. Ковальчик // *Соціально-економічні проблеми і держава*. – 2011. – Вип. 2(5). – Режим доступу : <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2011/11koadre.pdf>. – Загл. з екрану.
21. Зубенко В.Ю. Забезпечення ефективності інноваційної діяльності підприємств залізничного транспорту : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / В.Ю. Зубенко // *Українська державна академія залізничного транспорту*. – Харків, 2008. – 21 с.